

caz'dan mücahidlerin bulunduğu Yağıştan'a gitmek istediye de Ruslar'ın geçiş yollarını kapatması üzerine buna muvafak olamadı. Mekke'de ilmî faaliyetlerine devam etmeye çalışan Mahmûd Hasan, Mekke Emîri Şerîf Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı sırasında tutuklandı (Ekim 1916). Buna gerekçe olarak isyana dînî bir hüviyet kazandırmak için çıkarılan fetvayı imzalamaması gösterilse de asıl sebebin İngilizler aleyhine yürütülen faaliyetlere aktif biçimde katılması olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hemen ardından üç arkadaşıyla birlikte İngilizler'e teslim edildi ve Kahire'deki savaş suçluları kampına, buradan da Malta'ya götürüldü (21 Şubat 1917). Olay Hindistan'da duyulunca İngiliz hükümeti aleyhine yapılan gösterilerde onun serbest bırakılması istendiye de bu tepkiler İngilizler'i kararından vazgeçirmedi. Mahmûd Hasan Malta'da üç yıl kadar tutuldu ve 12 Mart 1920'de üç arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gönderildi.

İleri yaşına ve İngiliz hükümetinin uyarısına rağmen Mahmûd Hasan ülkenin çeşitli şehirlerine seyahatte bulundu, İngiliz yönetimine karşı halkı uyarıcı konuşmalar yaptı. Kasım 1919'da oluşturulan Hilâfet Komitesi'ni desteklediğini bildirdi. Bu komite bir toplantısında kendisine "Şeyhülhind" unvanını verdi. Aligarh Koleji'nin İngiliz yanlısı politikardan vazgeçmemesi üzerine Câmia Milliye İslâmiyye adıyla yeni bir üniversite kurulması fikrini destekledi ve 29 Ekim 1920'de bu üniversitenin açılışını gerçekleştirdi. Aligarh'ta İngiliz hükümeti aleyhinde çok etkili konuşmalar yapan Mahmûd Hasan bir soru üzerine İngiliz hükümetiyle bütün ilişkileri kesme fetvası verdi. 1919'da kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-yı Hind'in ikinci toplantısındaki (19-21 Kasım 1920) konuşmasında İngilizler'i İslâm ve müslümanların en büyük düşmanı olarak ilân etti. Toplantının sonunda onun Aligarh'ta verdiği fetva 500 kadar âlim tarafından imzalanarak kamuoyuna bu kuruluşun ortak fetvası şeklinde bildirildi. Mahmûd Hasan 30 Kasım 1920'de vefat etti, cenazesi Delhi'den Diyûbend'e götürülerek burada defnedildi.

Mahmûd Hasan, Dârü'lülûm-i Diyûbend'deki hocalığı sırasında bazı öğrencilerle özel olarak ilgilenmiş, bunlar ileriki yıllarda Hint-İslâm toplumuna büyük katkılarda bulunmuştur. Enver Şah Keşmîrî, Eşref Ali Tehânevî, Ubeydullah Sindî, Senâullah Amritsarî, Şebbîr Ahmed

Osmânî, kendisi hakkındaki *Risâle-i Şeyhu'l-Hind*'in (Delhi 1918) müellifi Kifâyettullah Dihlevî, Hüseyin Ahmed Medenî, Muhammed İlyâs Kandehevî, Seyyid Muhammed Miyân ve Ahmed Ali Lâhorî onun bu talebelerinden bazılarıdır.

Eserleri. 1. *Edille-i Kâmile*. Ehl-i hadîs ekolünden Muhammed Hüseyin Batalvî'nin Hanefî mezhebindeki bazı meselelerin Kitap ve Sünnet'te delilli bulunmadığı iddiası üzerine yazılmıştır (Diyûbend 1875-1877 [?]). Müellif bu konuda daha sonra ortaya atılan sorulara cevap için de *Îzâhu'l-Edille*'yi kaleme almıştır (Mîret 1299/1882; Diyûbend 1330/1912). 2. *Taşhîh-i Ebî Dâvûd*. Müellif, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un matbu ve yazma nüshalarını inceleyerek musahhah bir nüsha meydana getirmiştir. Arapça olan bu çalışma 1318 (1900) yılında Delhi'de yayımlanmıştır. 3. *Mûdîhu'l-Furkân*. 1909'da başlayıp Temmuz 1918'de Malta'da tamamladığı Kur'an tercümesidir. İlk defa 1920 yılında Bicnôr'da basılan eser, Şah Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin *Mûdîhu'l-Kur'an* (*Mûzîh-i Kur'an*) adlı Urduca Kur'an tercümesinin bazı çıkarma, ilâve ve sadeleştirilmelerle yeni bir düzenlemesidir. Tercüme Hindistan ve Pakistan'da birçok defa basılmıştır. Mahmûd Hasan eseri tamamlayınca tefsirî hâşiyeler de yazmaya başlamış, fakat tamamlamadan vefat etmiştir. Bu hâşiyeler, Nisâ sûresinden sonrası talebesi Şebbîr Ahmed Osmânî tarafından kaleme alınarak *Tefsîr-i 'Osmânî* adıyla neşredilmiştir (Bicnôr 1925). Afganistan Devleti *Mûdîhu'l-Furkân*'ı esas alarak bir Kur'an tercümesi hazırlamış ve *Tefsîr-i 'Osmânî*'nin Farsça çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. Tercüme ve tefsir Kral Fehd'in başlattığı, çeşitli dillerde Kur'an meâlleri bastırıp dağıtma programı içinde yüzbinlerce basılarak (Medine 1989) dağıtılmıştır. 4. *Külliyât-ı Şeyhu'l-Hind*. Farsça ve Urduca kaside, mersiye, methiye ve tarih numumelerini içeren kitap müellifin talebesi Asgar Hüseyin tarafından Diyûbend'de neşredilmiş (1340/1922), daha sonra Ebû Selmân Şahcîhân-pûrî kitabı bir giriş ekleyerek yeniden yayımlamıştır (Karaçi 1994). 5. *Hâşiyetü Muhtasari'l-me'ânî*. Sa'deddin et-Teftâzânî'ye ait eserin ve iki şerhinin hâşiyesi olup 1344'te (1925) Delhi'de, ardından birçok defa Delhi ve Karaçi'de basılmıştır. 6. *en-Nûrûs-sârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. *Şahîh-i Buhârî* derslerinin Müştâk Ahmed Pencâbî tarafından yazıya geçirilmiş şekli olup 1963'te neşredilmiştir.

Mahmûd Hasan'ın diğer eserleri de şunlardır: *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Şahîhi'l-Buhârî*, *Cühdü'l-mukîl fî tenzîhi'l-mu'izzî ve'l-müzil*, *Ahşenü'l-kurâ fî tavzîhi evşâkı'l-urâ*, *el-Feyzû'l-cârî li-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, *İfâdât-ı Mahmûd*, *el-Verdû's-şezî 'alâ Câmî'i't-Tirmizî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nühzetü'l-havâtır*, VIII, 465-469; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ'ey Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 466-467; Ziya-ul-Hasan Faruqi, *The Deoband School and the Demand for Pakistan*, Lahor 1962, s. 22-91; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan: 1857-1964*, London 1970, s. 103-113, 131-137; Ishtiaq Husain Qureshî, *Ulema in Politics*, Karachi 1974, s. 245-274; Ubeydullah Sindî, *et-Temhîd li-ta'rifî e'immeti't-tecdîd* (nşr. Gulâm Mustafa el-Kâsimî), Camşoro 1976, s. 153-158; Asgar Hüseyin, *Hayât-ı Şeyhu'l-Hind*, Lahor 1977; Sâliha Abdülhakîm Şerefüddin, *Kur'an-ı Hakîm key Urdu Terâcim*, Karaçi 1981, s. 416-422; Füyûzurrahmân, *Meşâhîr-i 'Ulemâ*, Lahor, ts. (Frontier Publishing Company), I, 565-576; *Cem'iyet-i 'Ulemâ-i Hind-Destâvizât-ı Merkezî İclâshâ'ey 'Âm 1919-1920* (nşr. Pervîn Rôzîne), İslâmâbâd, ts. (Kavmî İdâre Berâey Tahkîk-i Târîh u Sekâfet), I, 54-75; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, New Jersey 1982, s. 87-263; Seyyid Muhammed Miyân, *Tahrîk-i Şeyhu'l-Hind*, Karaçi 1988; a.mlf., *Esîrân-ı Malta*, Karaçi, ts. (Şemsî Publishing House); Ekber Şah Buhârî, *Ekâbir-i 'Ulemâ-i Diyûbend*, Lahor, ts., s. 29-32; Ahmed Hân, *Kur'an-ı Kerîm key Urdu Terâcim-Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1987, s. 246-248; Abdürreşîd Erşad, *Bis Barey Müselmân*, Lahor 1990, s. 227-302; Mim Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Ankara 1991, s. 28-34; Saïdurrahmân Alevî, "Dârü'lülûm-i Diyûbend ka Pehlâ Tâlib-i 'İlm", *er-Reşîd*, IV/2-3, Lahor 1976, s. 653-664; "Mahmudul Hasan", *Muslim India*, II/22, New Delhi 1984, s. 453; Ahmedurrahmân, "Hâzreti Şeyhu'l-Hind ki Taşnîfât", *Beyyinât*, XLVIII/5, Karaçi 1986, s. 11-26; XLVIII/6 (1986), s. 13-30; Yuvaraj Deva Prasad, "The Silk Letter Plot- An Anti-British Conspiracy in World War I", *JPHS*, XXXIV/3 (1986), s. 153-163; Abdulhamit Birışık, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyûbendî", *İlim ve Sanat*, sy. 41, İstanbul 1996, s. 55-69; Şeyh Nezir Hüseyin, "Mahmûd Hasan", *UDMİ*, XX, 32-39.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

MAHMÛD-İ HAYRÂNÎ

(محمود حیرانی)

(ö. 667/1269)

Anadolu Selçukluları devrinde
Akşehir'de yaşayan sûfî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ölüm tarihinden hareketle XIII. yüzyılın başlarında doğduğu söylenebilir. Adının başındaki "seyyid" unvanı onun muhte-

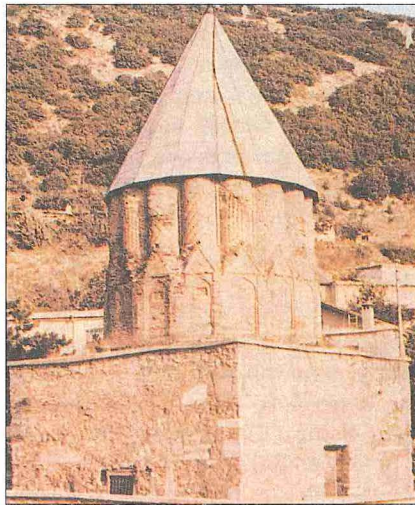
melen Hz. Peygamber soyundan olduğunu gösterir. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve Selçuklu ağaç işçiliğinin güzel örneklerinden olan sandukasının üzerindeki kitâbeye göre babası Selçuklu devlet adamlarından Mesud Paşa olup dedesinin adı Mahmud'dur. Onun Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin amcasının oğlu olduğu şeklindeki rivayeti doğrulayacak bir kanıt bulunamamıştır. Ancak Necmeddin Ahmed (ö. 649/1251) adlı bir kardeşi olduğu bilinmektedir. Mahmûd-ı Hayrânî'nin Baba İlyas ve Hacı Bektaş ile münasebet içinde bulunduğu bakılarak bu çevrelere mensup olduğu söylenebilir. XV. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınan Ebûlhayr Rûmî'nin *Saltuknâme*'sinde, onun Hayrânî nisbesini almasıyla "hayret" makamında temkin sahibi bir sûfi olması arasındaki ilgiyi açıklayan şu olay anlatılmaktadır: Bir velîler meclisinde Ahmed Fakih, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'yi göremeyince etrafındakilere böyle bir mecliste onların niçin hazır bulunmadığını sorar. Sarı Saltuk Mevlânâ'nın âşık, Seyyid Mahmûd'un hayret sahibi (hayran) olduğunu, bu sebeple akıllılar meclisinde yer almadıklarını söyler.

Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*'inden Mahmûd-ı Hayrânî'nin çağdaşı Mevlânâ ile samimi bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Eflâkî'nin anlattığına göre Mevlânâ, Konya'ya gelip kendisini ziyaret eden Akşehirli Şeyh Sinâneddin Külâhdûz'a Mahmûd-ı Hayrânî'yi sorar, o da, "Onu tüyleri birbirine karışmış bir tilki gibi bir köşede oturmuş ve sizin âleminize karşı tamamıyla gözlerini kapamış bir halde buldum" karşılığını verir. Bu cevap üzerine Mevlânâ sadece gülümser. Sinâneddin Akşehir'e gittiğinde çarşıda Mahmûd-ı Hayrânî'yi murakabe halinde bulur ve yanına oturur. Mahmûd-ı Hayrânî hafifçe gözlerini açarak ona, "Ey Şeyh Sinâneddin! Eğer biz başların başı ve hür insanların reislerinin sultanı zamanında bir tilki olursak canımıza minnet" diye bağırır. Bunun üzerine Sinâneddin Külâhdûz elini ayağını öperek onun gönlünü alır, Konya'ya gittiğinde Mevlânâ'yı tekrar ziyaret eder. Mevlânâ ona, "Dünyada kalbi aydın kimseler çoktur" der ve şu beyitleri okur: "Eğer o mecnun sağ ise söyle gelsin, benden benzeri görülmemiş bir mecnunluk öğrensin. Eğer sen mecnun olmak istersen elbisene benim nakşımı dik (kendini bana benzetmeye çalış). Her mecnun-

luk için bir müddetten sonra şifâ bulmak vardır. Ey mecnun! Sana ne oldu da bu hastalıktan kurtulmadın?" Eflâkî, Sinâneddin Külâhdûz'un kendisine, bu sözlerden etkilenerek dağlara çıktığını, bir yıl oralarda kalıp kendine gelemediğini söylediğini nakleder (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 70-71). Şeyh Muhyiddin adlı bir Bektaşî şairinin 880 yılında (1475-76) yazdığı, *Hızırnâme* adıyla tanınan divanında Mahmûd-ı Hayrânî'nin Hacı Bektaş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ, Sultan Veled, Şems-i Tebrîzî, Sarı Saltuk gibi velîlerle aynı mecliste bulunduğu anlatılmaktadır. *Vilâyetnâme*'de adı Hacı Bektaş'ın vefatı sırasında yanında bulunanlar arasında zikredilmektedir.

667'de (1269) vefat eden Mahmûd-ı Hayrânî, bugün Akşehir'in Anıt mahallesinde kendi adını taşıyan sokakta bulunan türbesine defnedilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı kabrinin bulunduğu yerde zâviyesi ve diğer ek binalarının olduğunu, 1920'lerde zâviyenin taçkapisının ayakta bulunduğunu, daha sonra yıkıldığını söyler (*Akşehir*, s. 442). Mahmûd-ı Hayrânî'nin etrafında teşekkül eden menkıbeleri içeren *Menâkıb-ı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî* adlı eserin günümüze ulaşmadığı kaydedilmektedir (Ocak, s. 45). M. Fuad Köprülü, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî adına hayatında bir vakıf kurulduğunu, vakfiyesinin 655 (1257) tarihli olduğunu söyler (*İlk Mutasavvıflar*, s. 257).

Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî Türbesi – Akşehir / Konya

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyh Muhyiddin Çelebi, *Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 9495, vr. 18^b; Ebûlhayr Rûmî, *Saltuknâme* (nşr. Fahir İz), Harvard 1974, s. 523, 717; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, 70-71; *Vilâyetnâme* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 49-50; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1976, s. 58-59, 203, 257, 279; İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir, Tarihi-Turistik Kılavuz*, İstanbul 1945, s. 417-445; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Menkıbeleri*, Ankara 1984, s. 45; Yekta Demiralp, "Akşehir Seyyid Mahmud Hayrânî Türbesi'nin Mimari Özellikleri ve İnşa Evreleri Hakkında Gözlemler", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1995, s. 23-31; Rifki Melül Meriç, "Akşehir Türbe ve Mezarları", *TM*, V (1936), s. 211.

ETHEM CEBECİOĞLU

MAHMÛD KÂSİM

(محمود كاسم)

Mahmûd b. Muhammed Kâsım
(1913-1973)

İslâm felsefesi çalışmalarıyla tanınan
Mısırlı âlim.

3 Temmuz 1913'te Mısır'ın Şarkıye vilâyetine bağlı Zekâzık kasabasında doğdu. İlk öğrenimini burada tamamladıktan sonra Kahire Dârülülûmu'nun lise kısmına, 1937'de buradan mezun olunca devlet bursu kazanarak Paris Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. 1940'ta felsefe bölümünü bitirdi ve aynı yerde *Théorie de la connaissance d'après Averroës et son interprétation chez Thomas d'Aquin* adıyla bir tez hazırlayarak felsefe doktoru unvanını aldı. Mısır'a döndükten sonra Kahire Üniversitesi Dârülülûm Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Ardından aynı fakültenin dekanı oldu. Milletlerarası birçok ilmi toplantıya katıldı, çeşitli üniversitelerde konferanslar ve misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi. 29 Ağustos 1973'te Kahire'de vefat etti.

Mahmûd Kâsım, Arap dünyasının ilk İbn Rüşd uzmanı olarak bilinmektedir (*DİA*, XX, 282). Kâsım özellikle Latin İbn Rüşd-cüleri'nin bu filozofu yanlış tanıttıklarını, İbn Rüşd'ün Aristo'nun sadece bir şârihi olmadığını belirtir. Ona göre İbn Rüşd, Aristo'yu şerh etmekle birlikte birçok noktada ortaya koyduğu farklı görüşler etrafında kendi metodunu geliştirmiş, diğer taraftan vahiyle uyuşmayan hususlarda felsefi hakikati dinî hakikate tâbi kılmıştır. Kâsım hem kendisini hem İbn Rüşd'ü Mu'tezile'ye yakın bulur. İbn Rüşd'ün